

ОБЛИЦИ ПРЕЗЕНТА У ЈЕЗИКУ ЈОАНИКИЈА ПАМУЧИНЕ

ИБРАХИМ ЧЕДИЋ

Институт за језик у Сарајеву

UDK 808.61/62-559.1:808.61/62-82

1. Језик Јоаникија Памучине, босанскохерцеговачког писца XIX вијека, савременика и сљедбеника Вука Стефановића Караџића, није детаљније проучаван. Обично се у литератури говори о Памучини као културном и књижевном посленику и као Вуковом присталици, а нема ријечи о томе у чему то конкретно овај заслужни културни прегалац слиједи Вука у књижевнојезичком изразу, те какав је његов књижевнојезички израз.¹

2. Оцјене о језику Јоаникија Памучине, као и о језику других босанскохерцеговачких писаца XIX вијека, углавном су импресионистичке, што нашем времену налаже обавезу проучавања језика културног наслеђа, »идући од писца до писца, од књижевне врсте до књижевне врсте«, како то поодавно рече Александар Велић.² То проучавање би дало одговор на питање како је текло усвајање књижевнојезичког израза у појединим социокултурним срединама, а особито у оним срединама које нису биле у самом средишту борби за народни и књишки тип у књижевном језику.

3. Босна и Херцеговина је једна од тих средина. Језик босанскохерцеговачких књижевника прве половине и средине XIX вијека чека лингвистичку обраду. У овоме раду наша је намјера да на једној језичкој појединости покажемо какво је схватање књижевног језика једнога од водећих српских писаца тога времена ове средине, Јоаникија Памучине.

¹ В. Св. Ђоровић, Јањићије (Јоаникије) Памучина, српски књижевник, Јавор, Нови Сад, 1892, XIX, 33, Такође, ништа конкретније о Памучинином језику нема ни код Владимира Ђоровића: Босна и Херцеговина, СКЗ, Бгд, 1925., а ни у књизи »Љетописи« Војислава Максимовића и Луке Шекаре, коју је издао »Веселин Маслеша«, Сарајево, 1976.

² А. Велић, О књижевним језицима, ЈФ XIX, књ. 1—4, 7.

4. С тим у вези, ево прво неколико библиографских података: Јоаникије Памучина је рођен 1810. године у селу Заградињу код Требиња. Од 1829. године био је јеромонах у манастиру Завала, а од 1835. живи стално у Мостару, гдје постаје и архимандрит. Сакупљач је народнога блага и велики поштовалац народног језичког израза. Своја дјела штампао је старим ћирилским писмом, већином у Српскодалматинском магазину. Умро је 1870. године.

5. Основицу његова језика чине источнохерцеговачки ијекавски говори, са незнатним удјелом мостарскога говора. Велик утицај на његов израз оставља схватање Вука Караџића о језику, те монашко образовање и православна традиција. У морфолошкој структури његовог језичког израза ово прво је доминантније, ако не и основно.

6. Тако, на основу класификованих примјера употребе презентата из дјела објављених између 1846. и 1869. године запажа се велика подударност са дијалекатском основицом и њеном шароликом ситуацијом. Памучина често у истом значењу употребљава два облика презентата, али у појединим случајевима искључиво је један од њих. Ово прво се особито односи на случајеве у којима се данашња норма еластичније одређује, тј. гдје је могућност еластичније употребе. Тако се као пар истозначних облика јављају сљедећи презентски ликови: *сусретне/сусрете*, *знаде/зна*, *пошаље/пошље*, те однос стандарднога и дијалекатског *почне/почме* и *иде/иђе*.

7. Један одређени број глагола у српскохрватском језику којима је заједничко тренутност радње имају однос морфа *ну* — *не*. То су глаголи прве Белићеве врсте: *срести*, *сјести*, *рећи*, *пасти*, *препасти*, који, поред презентата по првој врсти имају и облике по трећој врсти. За такве случајеве зна и писана ријеч Јоаникија Памучине: *засједну*³ ОБ 84, *сусретне* НАР 147, ГВ 180, *несретне* ВЈЕР 25,

³ Памучина је своја дјела штампао старим ћирилским писмом. У овом раду примјери су транскрибовани у латиничко писмо. Грађа је узета из сљедећих Памучининих дјела: *Пословице*, Српскодалматински магазин, Задар 1847. (ПО), *Почетак доласка грчких владика у Херцеговину*, Српскодалматински магазин, Задар 1848. (ГВ), *Пословице*, Српскодалматински магазин, Задар, 1849. (ПОС) *Епархија херцеговачка*, Српскодалматински магазин, Задар 1849. (ХЕР), *Србљи митрополити херцеговачки и писмо Хилендараца*, Српскодалматински магазин, Задар 1849. (ЖИЛ), *Побједоносно мучење Христине Рајковића*, Српскодалматински магазин, Загреб, 1850. (ХР), *Народне приповједке*, Српскодалматински магазин, Загреб, Загреб, 1850. (НП), *Народне пословице*, Српскодалматински магазин, Загреб, 1850 (ПОСЛ) *Епитафионе Софије Николајевића*, Српскодалматински магазин, Задар, 1850. (СН), *Три вјерозакона у Херцеговини*, Српскодалматински магазин, Загреб, 1951, (ВЈЕР), *Предмети забавни*, Српскодалматински магазин, Загреб, 1951. (ПР), *Обичаји о славењу крстни имена*, Српскодалматински магазин, Загреб, 1851. (ОБ), *Народне приповједке*,

рекне НПР 76, ХР 58, и сл., поред: *речем* ПРИП 83, *рече* ВЈЕР 23, *реку* ОБИЧ 58, *сретем* ПО 124, *сусрете* НПР 75.

Ово, углавном одговара стању у источнохерцеговачким говорима.⁴ Црногорски говори имају досљедно *рече*, *сусрете*,⁵ док западnobосански говори имају облике и по трећој и по првој врсти.⁶ У данашњем стандардном језику обадва су лика уобичајена.⁷ Вук је облицима *речем*, *сретем* давао предност над новијим формама.⁸ Памучина је, очигледно, у своју писану ријеч само пренио ситуацију из матерњег говора.

8. Промјена глагола *дати*, *знати* и *имати* у данашњем српскохрватском језику колеба се између прве и шесте врсте. На ову појаву наилазимо и у Памучином језику: *знаде* НАР 144, *Пр* 138, *не знаду* ОБ 83, *дадеш* НАР 145, *дадем* БОЖ 57, *НП* 110, *даде* ГВ 171, *недаду* ХР 61, *даду* НП 113, *имаду* НАР 148, и сл., поред, скоро подједнако заступљених облика по шестој врсти: *знамо* ОБИЧ 54, *ОБ* 80, *НПР* 74, *неда* ВЈЕР 33, *знаш* НПР 70, итд.

Источнохерцеговачки говори и говори централнохерцеговачке зоне најчешће имају облике по шестој Белићевој врсти. Однос *дам/дадем* врло је риједак.⁹

Вук је у своме Рјечнику, вјероватно одмјеравајући према херцеговачким говорима, дао предност облицима *дам*, *знам*, *имам*, док су у данашњем стандардном језику, поред ових, и облици *дадем*, *знадем*, *имадем*. Очито, ову је особину Памучина усвојио из раније литерарне традиције.

9. Презент глагола *слати* код Памучине гласи: *шаље* ОБИЧ 55, *пошаље* СШ 152, *ХИЛ* 163, *ГВ* 176, *шаљу* ВЈЕР 24, поред једног прим-

Српскодалматински магазин, Загреб, 1851. (НАР), *Народне приповједнице*, Српскодалматински магазин, Беч, 1861. (НАП), *Славјење Божића у Херцеговини*, Српскодалматински магазин, Задар, 1866. (БОЖ), *Народне приповједке*, Српскодалматински магазин, Задар, 1866. (ПРИП), *Народни обичаји и приповједке*, Српскодалматински магазин, Задар, 1867. (ОБИЧ), *Народне приповједке*, Српскодалматински магазин, Задар, 1867. (НПР), *Животопис Серафима Шолаје*, Српскодалматински магазин, Задар, 1869. (СШ).

⁴ А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ, Београд, књ. XIV, 150.

⁵ В. М. Стевачковић, *Источноцрногорски дијалект*, ЈФ, XIII, 1933—1934, стр. 87, М. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ, XV, Београд, 1965, стр. 169. и 170, В. Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ, IX, Београд, 1940, стр. 461.

⁶ Уп. М. Дешић, *Западнобосански ијекавски говори*, СДЗБ, XXI, Београд, 1976, 259.

⁷ В. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд, 1964, стр. 353.

⁸ В. П. Ивић, *Поговор за Српски рјечник Вука С. Карацића*, Београд, 1966, стр. 137.

⁹ Однос *дам/дадем* забиљежен је у говору Зуровића (Гацко), Н. Хебиб, *Зуровићи*, Грађа за пројекат Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс, Упитник, бр. 23.

јера краћег облика: *пошље* ОБИЧ 58. У говорима источне Херцеговине уобичајени су дужи облици презента глагола *слати*.¹⁰ Вук је дао предност краћим, а данашња норма српскохрватског језика признаје и краће и дуже облике.

10. Глагол *почети* припада првој врсти неправилних глагола, и то у групу са сугласником *н* у презенту, а са *е* у инфинитиву:¹¹ *почне* ХР 52, ХИЛ 166, ГВ 172, *започне* ГВ 170, и сл. У примјери-ма: *почнем* БОЖ 55, *започме* НАП 118, *почме* НАП 121, ОБИЧ 47, ОБИЧ 50, који су заступљени у већој мјери у језику нашег посца, мјесто сугласника *н* у презенту је *м*. Ова се замјена *н* са *м* објашњава као утицај западнијих говора.¹²

Облици *почнем*, *почме* нису својствени говору православаца источне Херцеговине, једино се понекад могу чути у говору муслиманског живља,¹³ а Памучина их је вјероватно употребљавао под утицајем говора Мостара.¹⁴ Такви облици презента глагола *почети* данас се могу чути и у сјевернохерцеговачком говору.¹⁵

У старијој књижевности облици *почнем*, *почме* били су врло фреквентни и налазе се у писаној ријечи многих писаца са босанскохерцеговачког тла (в. Рјечник ЈАЗУ). У Вуковом Рјечнику нису регистровани, тамо се уз глагол *почети* наводи само презент *почнем*, какав имамо и у данашњем стандардном језику.

11. Презентски облици глагола *ићи*, такође су двојаки: иде ОБ 81, поред чешћег: *иђем* СШ 151, *иђу* СШ 151. Ликови *идем*: *иђем* забиљежени су и у источним херцеговачким говорима, али је уобичајеније *идем*.¹⁶ Израженија фреквенција облика *иђем* у Паму-

¹⁰ Уп. Н. Хебиб, *Кула*, Грађа за пројекат Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс, Упитник, бр. 24, Наила Хебиб, *Зуровићи*, Грађа за пројекат Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс, Упитник, бр. 23, Мате Шимундић, *Витуња*, Грађа за пројекат Бх. дијалекатски комплекс, Упитник бр. 13, Мате Шимундић, *Ходово*, Грађа за пројекат Бх. дијалекатски комплекс, Упитник, бр. 16, М. Окука, *Крушичица*, Грађа за пројекат Бх. дијалекатски комплекс, Упитник, бр. 22.

¹¹ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, II, св. 2, Речи са коњугацијом, Београд, 1962, стр. 12.

¹² Уп. Ј. Вуковић, Карактеристичне особине мостарског говора, *Гласник југословенског професорског друштва*, јули/август, 1937, књ. XXII, стр. 958.

¹³ Н. Хебиб, *Кула*, Грађа за Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс, Упитник, бр. 24.

¹⁴ У мостарском говору уобичајени су овакви облици презента, уп. Ј. Вуковић, оп. цит., 958.

¹⁵ Ц. Јахић, *Сељани*, Грађа за Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс, Упитник, бр. 34, Г. Краљевић, *Луг*, Грађа за пројекат Бх. дијалекатски комплекс, Упитник, бр. 33.

¹⁶ А. Пецо, оп. цит., 150.

чиниој писаној ријечи унесена је из мостарског говора.¹⁷ Вук има само *идем*.

12. Ово су, дакле, били случајеви кад се презентски облици јављају у пару. У осталим случајевима за исказивање садашњости искључиво је само један облик. Са становишта норме многи од њих су дијалектизми.

13. Глагол *дотећи* и *затећи* код Памучине имају само облике презента по првој врсти: *дотече* ПОСЛ 123, ГВ 177, *затече* ГВ 177. Глаголи сложени са *тећи* у говорима источне Херцеговине имају промјену по трећој врсти (уп. *дотекне*, и сл.),¹⁸ за разлику од неких других говора који знају и за облике по првој врсти.¹⁹ Вук је у Рјечнику регистровао само облике *затече*, *дотече*. У данашњем стандардном језику нормативни су облици ових глагола по првој и по трећој врсти.

14. Несвршени вишесложни глаголи на *-ива* имају презентске облике на *-ује*: *осуђује*, ВЈЕР 25, *причешћује* ВЈЕР 34, *подписује* ВЈЕР 26, *казујем* ХР 52, *уштеђује* БОЖ 56, *приписује* ХЕР 127, *обвезује* ГВ 178, *пресађује* ПО 125, *досађује* ПО 125, итд., што је потпуно индентично ситуацији у говорима источне Херцеговине.²⁰ Овак-

ви облици презента својина су и Вукове писане ријечи (в. Рјечник, 1852).

15. Глаголи *позивати*, *називати*, *узимати*, *окупати*, који могу имати презентске облике и по VI врсти,²¹ имају код Памучине презент по V врсти: *позивљу* ПО 124, *дозивљу* ПО 124, *називље* НАП 140, *узимљем* НАР 147, *узимље* НАР 155, ВЈЕР 19, *окупље* ВЈЕР 19.

Овакви презентски облици карактеристика су говора источне Херцеговине,²² а срећу се и у другим народним говорима.²³

Вук је, међутим, у Рјечнику дао предност облицима по шестој врсти: *дозивам*, *називам*, *окупам*, *узимам*, док су облици: *дозивљем*, *називљем*, *узимље*, *окупљем* стављени у заграду. У данашњем стандардном српскохрватском језику, према Речнику двију Матица,

¹⁷ Такав облик својина је мостарског говора, в. Ј. Вуковић, оп. цит., 958.

¹⁸ А. Пецо, оп. цит., 150.

¹⁹ Уп. М. Дешић, оп. цит., 259.

²⁰ А. Пецо, оп. цит., 150.

²¹ А. Велић, оп. цит., 23.

²² А. Пецо, оп. цит., 151.

²³ Уп. Д. Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, СДЗБ, 3, Београд, 1927, стр. 58; такође и *Источноцрногорски говор*, ул. М. Стевановић, оп. цит., стр. 85.

налазе се, осим облика *окупљем* који се сматра дијалектизмом, и облици по V и по VI врсти. Очигледно, кад је Памучина у питању, главни регулатор за употребу ових облика презента био је његов матерњи говор.

16. У презенту глагола *пасти* и његових композита група *ди* даје *и*, па отуда облици: *пане*, ОБИЧ 49, НПР 74, СШ 173, *препане*, НПР 70.

Облици без *д* уобичајени су и чести у многим говорима. Памучинин матерњи говор — говор источне Херцеговине, такође, зна за ове облике.²⁴

17. Глагол *помоћи* има презентске облике по првој врсти: *поможе* ОБИЧ 57, *поможете* ОБ 84, за разлику од источнохерцеговачких говора који имају облике по трећој врсти.²⁵ У другим говорима могу се срести обје промјене.²⁶ Интересантно је то да и Вук има само *поможе*, *поможете* (в. Рјечник, 1852), што свједочи о великој фреквенцији ових облика у Вуково и Памучинино вријеме.

18. Глагол *давати*, и с њим сложени глаголи, имају промјену по шестој врсти: *дава* ВЈЕР 27, ВЈЕР 19, *давају* ОБ 84, *давамо* СШ 155, *издава* ВЈЕР 19, *продава* ВЈЕР 19, ПРИП 83, ХЕР 129, и сл. Ситуација у говору источне Херцеговине разликује се утолико што ови глаголи имају и презентске облике по четвртој врсти.²⁷ Тако је и у староцрногорским говорима.²⁸

У Вуковом Рјечнику (1852) дата је предност облицима по IV врсти (*дајем*, *даје*) над облицима по VI (*давам*, *дава*).

19. Презент глагола *уздржати* само је једном потврђен: *уздркћу* ХР 62. И то је чиста дијалекатска особина у језику Јоаникија Памучине.

И у Вуковом Рјечнику (1852) регистрован је облик *уздршћем*.

20. Глагол *стајати* у трећем лицу пл. презента има у мјесто *е*: *стоју* ПРИП 45. Такође, такав наставак имају глаголи сложени са *-мијенити*: *промјену* ХЕР 135, *измјену* ОБ 85.

Ова је појава веома раширена у говорима,²⁹ а, такође, и у језику старијих писаца. У данашњем стандардном језику су, међутим, облици на *е*: *промјене*, *измијене*, *стоје*.

²⁴ Истраживачи Босанскохерцеговачког дијалекатског комплекса у Херцеговини су поред *пане*, забиљежили *падне* у Битуњи и Ходову (Столац), уп. М. Шимундић, *Ходово*, Упитник, бр. 16, *Битуња*, Упитник, бр. 13.

²⁵ А. Пецо, оп. цит., 150.

²⁶ Уп. М. Дешић, оп. цит., 259.

²⁷ А. Пецо, оп. цит., 150.

²⁸ М. Пешикан, оп. цит., 168 и 169, Б. Милетић, оп. цит., 470.

²⁹ А. Пецо, оп. цит., 151, М. Дашић, оп. цит., 261, итд.

*
**

21. На основу овога прегледа можемо закључити да је систем презентских облика у Памучинином језику формиран у највећој мјери на основу система његова матерњег говора. Тако је Памучина директни слѣдбеник Вукових начелâ које народни језик у функцији књижевнога проглашавају јединим узором. И док је Вуков језик био унеколико стилизован, »виши тип народног језика«, језик Јоаникинија Памучине чине многи дијалектизми (овдје типа *иђе*, *пане*, *дркће*, *стоју* итд.). Истина у употреби презента има извјесних подударања са стањем у Вукову Рјечнику (1852), као што су форме *затече*, *дотече*, *поможе* и сл., али и битних одударења — попут облика *узимљу*, *дозивљем* и сл. То говори о снажној везаности овога писца за источнохерцеговачко језичко тло. Памучина је сав израстао из тога тла и свога народа, служећи му и као свештеник и као проповједник и као историчар. За своје дјело и језик добио је ласкаву оцјену Гилфердингову да тако влада језиком »да се само чувени Вук Карацић може у том погледу с њим поредити«. ³⁰

ФОРМЫ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ В ЯЗЫКЕ ЙОАНИКИЯ ПАМУЧИНЫ

(Резюме)

Формы настоящего времени в языке произведений Йоаникиия Памучины, боснийского писателя XIX столетия, отличаются всеми характеристиками герцеговинских иекавских говоров. Выходным пунктом автора было предположение, что герцеговинские говоры являются диалектной основой языка Памучины. В настоящей статье автор подвергает анализу один деталь, которым доказывает своё основное положение.

³⁰ В. А. Гилфердинг, *Путевые по Херцеговине, Босни и старој Србији*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1972., стр. 56.